

МЕТАЛНИ ВОТИВИ КОД ПРАВОСЛАВНИХ СРБА

Мало се зна о обичају прилагања вотивних дарова код православних балканских народа. То је углавном само стога што на те обичаје није обраћана довољна пажња. Стварно су вотивни дарови веома у обичају и код православних балканских хришћана а не само код католика у западном делу полуострва. Само што тај обичај није код православних свуда подједнако развијен и не јавља се свуда у истим облицима.

Најраширеније је давање вотивних дарова (жртва) у плодовима и у производима кућне радиности: прилажу се, из завета и из захвалности, жито, јагањци, вуна, свила, пешкири, чарапе, делови одела и сл., али ипак најрадије уље и восак за црквене потребе. Уље и восак употребљава црква одмах и онако како их добије, а све остале дарове обично продаје, и тек се примљени новац онда троши за подмирење разних црквених потреба. Такви вотивни дарови приносе се код свих православних Срба у Славонији, Срему, Херцеговини, Босни, Црној Гори и Србији, а вероватно и у другим српским као и у православним несрпским областима на Балканском Полуострву. Приносе их болесници и други невољници (родитељи за здравље деце, појединци за срећу у браку или у послу, за сретно путовање и сл.) унапред, молећи за милост, или накнадно, из захвалности што их је помогао неки од Божијих угодника. Многи учине и изврше завете пошто за то добију наредбу у сну. Даља врста вотива су: лично служење манастиру или цркви, веома у обичају у Јужној Србији, пост, одлажење на поклонство, узимање прислужбе и сл.

Сви ти поменути вотиви нису ништа необично нити нека посебна одлика православног света. Али и код православних становника балканских земаља има и оних вотивних дарова, који се у науци и зову вотивима у најужем смислу: да се од воска или од метала израђују разни предмети који претстављају људско тело или његове делове, стоку и друге предмете и да се ти предмети од воска или од метала прилажу црквама. Вотиви од воска су иначе много у обичају код католика у алписким пределима, те код наших Словенаца и Хрвата, а има их и код православних Срба у Хрватској и у Славонији.¹ Не може бити сумње да су их Срби у поменутим крајевима примили од католичких суседа, јер се исти облици употребљавају и код једних и код других.² Вотиви од воска су у обичају и код православних Грка, али их нема код Бугара.³ Нема их ни код оних Срба који су у крајевима ближе Грцима.

¹ С. Тројановић: Главни српски жртвени обичаји. Српски етнографски зборник XVII 209—211; Мил. С. Филиповић: Славонски вотиви од воска. Гласник Етнографског музеја у Београду VIII 209—211.

² R. Kriss: Volksreligiöse Opfergebräuche in Jugoslawien. Etnolog (Ljubljana) IV 90—91 — Мил. С. Филиповић: пом. рад.

³ Св. Л. Костовъ: Вотиви. Известия на Народния етногр. музей въ София II 18.

Много је интересантнија појава металних вотива код православних Срба и код њихових православних суседа. О њима се је мало знало, јер су ти вотиви по црквама и већином стоје по кутијама, те их посетиоци, који се нарочито не интересују за њих, и не виде. У садашње време има и тога да калуђери неће ни да их покажу, као што се је мени десило у Дечанима. У католичким црквама је друкчије, јер се вотивни дарови обично вешају о кипове, те су лако уочљиви.

Први је о вотивима код Срба писао *Сима Тројановић*. У свом обимном делу *Главни српски жртвени обичаји*, Тројановић је претпоследњи одељак посветио вотивима и изнео неколико података о томе. Ма да су вотиви чисти жртвени дарови, он о њима говори сразмерно мало. На првом месту и Тројановић помиње воштане и сребрне вотиве код католика у Хрватској и у Далмацији. Зна да је Хиландар врло богат вотивним даровима. Иначе је С. Тројановићу из православних српских крајева познато само како нероткиње у крају око манастира Нимица код Голупца закопавају у гробље вотивне ликове детета од сребра.⁴ О вотивима код православних Бугара писао је недавно *Св. Л. Косићов*. Он говори углавном само о металним вотивима, личним и колективним, и строго их дели од „црквених дарова“ (од вотивних дарова у натуралијама и од окивања икона), не запажајући да су и вотивни окови по иконама ипак симболи. Иначе он зна да и код Срба има истих облика вотива као и код Бугара.⁵ У историји проучавања овога обичаја видно место заузима *Р. Крис* (R. Kriss). У својој веома интересантној расправи о народним жртвеним обичајима у Југославији, Крис је дао углавном само преглед и карактеристику тих обичаја у западним јужнословенским крајевима. Он уопште није знао за поменуто Тројановићево дело, јер су му неки наши стручњаци рекли да код нас нема готово никакве литературе о предмету о ком он пише. У православне крајеве уопште није дубље ни залазио. Тако је дошао до погрешних закључака. Тако он истиче да је православна црква (као и ислам) противна вотивном култу и да се је тај обичај жртвовања развио код римокатоличких делова становништва а да се код православног становништва виде само незнатни утицаји с те стране. Писац се је највише задржавао у Словеначкој и одатле износи највише грађе. Он чак вели да у источном делу Југославије, у области с православним становништвом, уопште нема вотива. Није довољно обавештен ни о осталим жртвеним обичајима код Срба. Писац је, ипак, напоменуо да је он својим истраживањем био поглавито упућен на оно што је као путник могао слушајно да дозна или да види.⁶

Према мојим личним испитивањима, вршеним у току неколиких последњих година по Јужној Србији и Босни те у једном делу Црне Горе, метални вотиви су веома у обичају и код православних Срба и Аромуна. Ја сам имао прилике да их видим у многим црквама, првенствено у црквама које се одликују већом старином, као што су саборне цркве по градовима и манастири којима се иде на поклонство у већем броју. Вотиви су доста различити, и у њиховим облицима има и понечег локалног. Ма да је обичај веома раширен, нема нити за обичај нити за металне вотивне предмете неког општег назива: у сваком месту их зову друкчије, ако уопште и има посебан израз за то. Код Бугара, пак, постоји израз *оброк* (израз с истим значењем као наш глагол обрећи, обећати) како за сам обичај тако и за вотивне предмете. Метални вотиви код нас могу се поделити у две групе: *слободне вотиве* и *метални вотивни оков*. Где има слободних вотива има и вотивног окивања икона, али не и обратно, тј. у неким крајевима само је у обичају вотивно окивање икона, а остали вотиви се свде на даривање (вотивно жр-

⁴ С. Тројановић: на озн. месту.

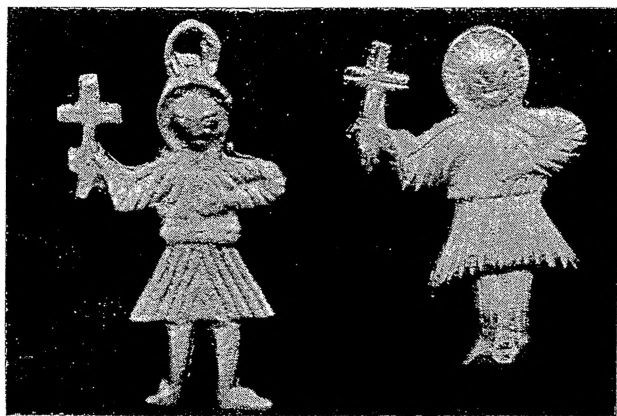
⁵ Св. Л. Косићов: Вотиви. Известия на Нар. етн. музей вѣ София V 15—21.

⁶ R. Kriss: Volksreligiöse Opfergebräuche in Jugoslawien. Etnolog IV 78 112.

твовање) воска, уља и др. Метални вотиви су више у обичају код градског становништва, а приношење вотивних жртава у натуралијама је више у обичају код сеоског али га има и код варошког становништва.⁷

Слободни вотиви. Најпре сам их видео у Велесу, али како је обичај још развијенији и свежији у Битољу, почећу с подацима из Битоља и околине. Међу предмете које битољске кујунције израђују и увек их имају на продају спадају и вотиви: могу се видети у излогу сваке кујунџијске радње. У Велесу и у другим местима где је у обичају давање металних вотива, код кујунџија нема их готових него их они израђују само по поруџбини. Г. Тодор Ђорђевић, тада професор у Битољу, прикупио ми је податке о вотивима у Битољу и околини.

По битољским црквама видео је г. Ђорђевић ове предмете од сребра или од сребрне легуре: ноге, руке, уста, уши, колена, очи, главе, венце (ореоле), целог човека у стојећем ставу, дете с крстом у руци. Ти предмети стоје испред појединих икона или су приковани на њима. Кад је ко болестан одлази кујунџији и код њега купује вотивни лик који одговара болесном делу тела. Ако се коме не допада већ готов, израђен, вотивни лик, онда му кујунџија израђује онакав какав он жели. Болесник носи тај вотив у цркву и оставља га испред иконе оног свеца коме је био „таксан“ (обећан, заветован). Многи прикују поклоњени предмет на икону. Вотивне предмете у Битољу зову *подарок*, *подарци*. Један исти вотивни предмет може послу-

Сл. 1. — а) „Св. Иван Крститељ“, рад јањевских кујунџија; б) Вотивни лик детета, „дете на Богородица“ (Велес, Битољ, Скопље).

жити и другим лицима: жене нероткиње узимају вотиве остављене испред икона, особито вотивни лик детета, и носе ушивене у хаљинама по четрдесет дана, верујући да ће помоћу тога остати у другом стању. Кад прође четрдесет дана, оне тај предмет из цркве ипак задрже за себе, а у замену дају цркви неки други поклон. Већина их, пак, носи вотивне подарке у цркву после наредбе у сну да неком светцу поклоне одређени вотивни предмет. Тако је г. Ђорђевић наишао на једног старца који му је причао да су га, док је био млад, заболеле ноге. После неколико дана боловања, у сну му се јавио неки човек, који му је саветовао да „такса“ (обећа, заветује) цркви у селу Трнову (у Битољском срезу) две сребрне ноге. Послушао је савет, купио ноге и послао их поменутој цркви, после чега су му престали болови у ногама. Уопште, веома је укорено веровање да се таквим поклонима може излечити, и појединци су увек приправни да за доказ наведу неколике примере. Нарочито много истичу моћ вотивних предмета кујунџије (јер то иде у њихову корист). Г. Ђорђевић је констатовао постојање истог обичаја у Буковском манастиру (Битољски срез) те у манастиру Слечу (Прилепски срез).

⁷ Слично је и код католичких Арбанаса. У близини Љеша је црква Св. Антуна с манастиром. На дан 13 јуна, на празник св. Антуна, долазе том манастиру поклоници из свих крајева Арбаније. Многи долазе да ту испуне завете које су учинили у каквим свечаним приликама: неки обилазе на коленима трипут око цркве, други застајују и читају дугачке молитве на сваком углу од зграде и испред икона које се тог дана изнесу из цркве и изложе напољу. Сви доносе дарове: грађани дају новац, свеће, свилу и тканине, а сељаци сир, овце, козе или јагњад. — Н. Hecguard: Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie, 59-60

У Велесу има вотивних предмета по свим црквама, како слободних тако и вотивног окивања икона. Највише је тога било у цркви св. Пантелџмона, али је пре неколико година била украдена кутија са сребрним вотивним предметима. Стога саопштавам списак вотивних предмета које сам видео у једној кутији у цркви св. Спаса (29 маја 1930):

1) 22 комада вотивног лика „дете“. Међутим, црква их има око педесет примерака: остали су били на послузи код жена. Сви ликови детета које сам видео као да су по једном калупу израђени и исти су какви се носе и у друге цркве у Велесу (сл. 1b);

2) 18 комада очију истог облика а малих разлика у величини (сл. 2b);

3) три уха, од којих једно од седефа (сл. 3d);

4) један „папук“, пупак (сл. 3g);

5) пет пари ногу у виду папуча, од којих је један пар позлаћен;

6) три мале масивне руке с маншетама;

7) седам комада ногу разне величине али сличних облика;

8) један комад сребра, дуг 26 цм, са страна назубљен, који претставља кичму (сл. 3a);

9) две мање руке (сл. 3e);

10) комад лима у виду трапеза (дужина 11, висина 7.2 цм) на ком је у рељефу претстављено Рођење Христово;

11) четири руке у природној величини с урезаним орнаментима. На једној су слова THZ. На едној пак прсти израђени као на свештенички благослов а као орнаменти су сунце и две звезде. У тој су групи још две сличне али знатно мање руке. На најмањој од њих крст и натпис ПАЛО 1866 (сл. 3c);

Сл. 2. — Вотивни предмети из Велеса: а) један тип руке, б) око, с) нога и д) „коруна“. Ликови а, б, с су од сребра, а д од жуте легуре.

12) један лик Богородице у дугачкој хаљини. Богородица у рукама држи неку котарицу. Има још један сличан лик али без котарице;

13) један двоглави орао, („коруна“ (сл. 2d), од неке жуте легуре;

14) две руке, врло рђаве израде, дугачке по 7.5 цм;

15) један прст (сл. 3b);

16) један крст;

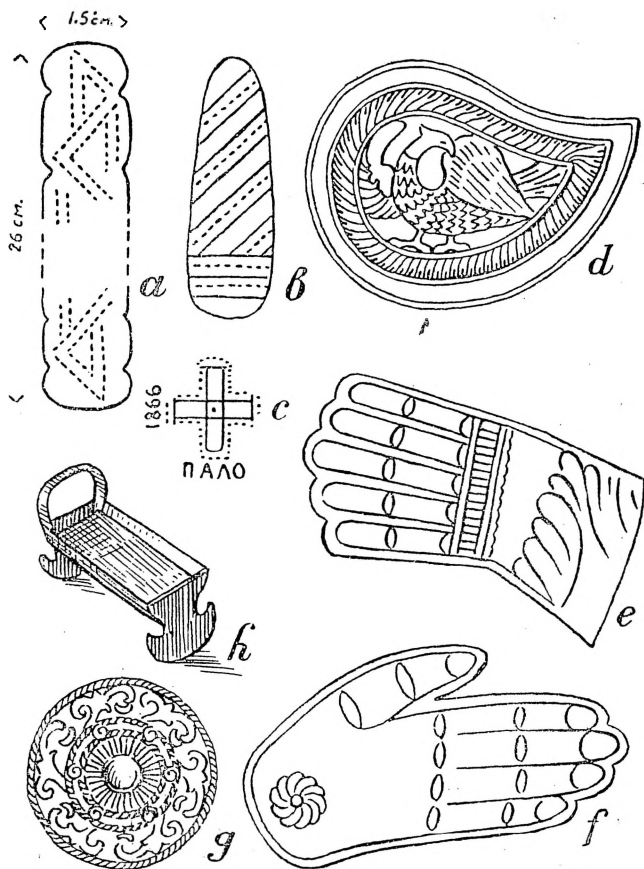
17) три правоугаона комада разне величине који претстављају „ребра“;

18) два ореола, „венци на Исуса Христа“, један већи други мањи;

19) две „коруне“, већа и мања. На већој озго мали крст и у рељефу распети Христ.

У „женској цркви“ исте цркве св. Спаса су иконе св. Петке и св. Богородице. На обе су ореоли покривени сребром, сребрни венци. На Богородици је много прикачених ђердана са старим новцем, такође вотивни дар, а на св. Петки их је мање. У углу иконе св. Богородице је и једна слободна сребрна рука.

Неки подесан општи назив за све врсте вотива и за обичај у Велесу нема. Сви се ликови без разлике зову *човечиња*. А у обичају је да се ти ликови сматрају да симболишу делове тела св. Богородице и њеног сина, те се зову: *деише (деишенце) на св. Богородица, раци на св. Богородица, око на св. Богородица* итд. Цркве су дошле у посед тих вотива тако што су их поклањали појединци. Како многи нису у могућности да купују такве вотиве, јер им је цена доста висока (ја сам за четири комада — сл. 1 б, 2 а, б, с — латио 150 динара), узимају их из цркве под кирију и служе се њима неко време као магиским средствима за постизање трудноће или лечење болести. Наиме, болесник или нероткиња иде у цркву на Велики четвртак и Велики петак. Ако ће сам да поклони вотив, доноси га увече на Велики четвртак, па тај вотив (око, руку, ногу, дете, већ према томе од чега пати или шта жели) залепи помоћу воска на лик Распетог Христа. Сиромашнији, пак, узимају из црквене збирке ликове који су им потребни и поступају на исти начин. Ле-пећи вотивни предмет, нероткиња изговара трипут ове речи: „Ево теби, Господе, детенце, ти мени детенце!“ Слично говоре и други. Пошто преноћи на крсту, сутрадан се вотив — пошто се болесник провуче трипут испод плаштанице и целива Христа — узима, и онај ко га је купио или узео на послугу из цркве носи га целе године собом и следећег Распетија (Велики петак) носи у цркву, залепи на исто место и остави. Највише се тражи лик детета. Управа цркве св. Пантелеја, после поменуте крађе, поручила је те јој је израђено двадесет ликова „детета“.⁸

Сл 3. — Вотивни предмети: а) кичма, б) прст, с) орнаментални крст с натписом на једној вотивној сребрној руци, д) вотивни лик уха од сечефа, е) рука, ф) вотивна сребрна рука, г) „папук“ (пупак), х) вотивна сребрна „ле-лајка“ (колевка). Предмети а—е и г су у цркви Св. Спаса у Велесу, ф у цркви села Рича (Струмички срез), х у цркви манастира Св. Јована Бигорског.

Оне необичне вотивне предмете из цркве св. Спаса (*венец* — ореол, *коруна*, лик праве круне као и лик двоглавог орла) прилажу односно узимају они који пате од главобоље. Кога боле ноге узима ногу, а кога само стопала узима „папучи“.

Сем тих сребрних и позлаћених вотива, употребљавају се и вотиви од врло просте легуре, али се носе поглавито као хамајлије. Јањевске прстенције Латини (католички Срби) израђују и носе по панађурима готово исти лик „детета“, који они зову *Свети Иван Крстић*. Од велешког, битољског

⁸ У Велесу има и тога да нероткиње купују код галантериста дечије ликове од шећера (по два динара комад), те их на исти начин носе у цркву.

и скопског лика детета разликује се само по томе што су му ноге нешто размакнутије, што му је доња ивица фустанеле равна а не полукружна и што на глави има малу карику да се може обесити (сл. 1а). Прстенције продају тај лик не само католичким женама него и православним, а носе га и деца за „од урочка“.

Слободних вотива било је и по селима око Велеса: било их је и у Согљанском манастиру и у цркви у Богомили (чије је становништво знатним делом цинцарског порекла). Стојали су у сандучићима, и нити их више ко даје нити узима (по саопштењу г. Стојана Анђелковића, свештеника).

Од свештеника и од кујунџија у Велесу сазнао сам да вотива има у Кратову и у Кочанима.

У цркви у селу Ричу (Струмички срез), које је на старом трговачком путу Солун—Костурно—Штип, у оквир царске иконе Богородичине затакнута је једна сребрна вотивна рука (сл. 3f). Ни старци у селу не знају ко ју је приложио нити када. Сада је само у обичају да болесници, особито жене, пију воду у којој се претходно измије та рука. У цркви Св. Тирила и Методија (саграђеној 1911) у Струмици има једно „окце“ од сребра. Кад кога боли око, узме то окце из цркве, носи га собом четрдесет дана и враћа га цркви уз неки дар, чија величина није утврђена, него свако даје „колко милује“. Кад сам ја био у тој цркви (15 фебруара 1931), нисам могао да видим окце, јер је било у неке бабе. Слично је и у Ђевђелији: и тамо је до ратова било таквог сребра по иконама, особито у цркви св. Спаса. То сребро беше „подарок“ (или што је ко „таксао“ или што је неко био болестан). Ко ме би била невоља узео би одговарајући лик с иконе свеца ког би се сетио или за ког би му било речено у сну. Обично се узимало с иконе св. Спиридона: рука, око (које се узимало и због цурења крви из носа) итд. Скине се с иконе и носи четрдесет дана. После тог времена се враћа на место с ког је узето а цркви се даје бошчалук или какав други дар. Као што се поступа у Струмици и у Ђевђелији (а унеколико и у Велесу и у Битољу), исто раде и Грци у Цариграду: грчке жене у Цариграду узимају из цркве вотивне ликове и носе у коси четрдесет дана, а онда враћају цркви позајмљени лик и прилажу још један исти такав лик од сребра (по саопштењу г-це Ане Сидић, ст. фил.). Међутим, у Скопљу, која је прва варош на северу од Велеса, нема тог позајимања вотивних ликова.

И по скопским црквама има тих вотивних дарова. Тако су многе иконе у црквама св. Богородице, св. Петке и св. Спаса оковане (ореоли, руке, ноге), али има и прилепљених слободних вотива. У цркви св. Димитрија има само окова по иконама а у црквама св. Ђорђа и св. цара Константина и царице Јелене (које су обе подигнуте после светског рата) нема ни тога. У саборној цркви св. Богородице, поред обилатог вотивног окова, слободних вотива има на царским иконама Богородице и Христа. Уопште, тих вотива је највише на иконама на којима су претстављени Богородица и Христос или какав чудотворац. На царској икони Богородичиној у поменутој саборној цркви има најпре један лик голог детета, заденут под оков леве њене руке. Тај лик донет је 1931 или 1932 године. Између палца и кажипрста десне Богородичине руке уденуто је једно сребрно око, друго је уденуто под врхове од прста а уденуто је и једно мало попрсје Богородице с Христом. На једном шириту на Богородичиној хаљини причвршћена су три ока, једно „дете“ (потпуно исто као и лик из Велеса, сл. 1b) и једно друго дете у дугачкој хаљиници а с уздигнутим рукама. Испод Христових ногу је још једно око, а под оков на десној нози подвучена је једна рука. Испод десне Христове ноге је једна друга рука и уз њу звездица. На царској икони Христовој од слободних вотива имају само заденути једна већа звезда и један медаљон с крстом у средини. У цркви св. Спаса на царској икони Христовој причвршћено је једно око испод десне Христове руке, а на икони св. Јована Крститеља један мали лик сунца. На царској икони Богородичиној су: једно распеће, које је донела нека католикиња, три ока и једна слободна рука на

малом Христу. У овој цркви је од највећег интереса једна покретна икона св. Мине, која се сматра чудотворном. На тој икони много је сребрног вотивног окова: сребром су покривени свечев ореол, руке, плашт, копље, дизгине, покровац, узенгије и подрепњак на коњу, а у јесен 1934 оковане су и све четири ноге на коњу. У горњем десном углу иконе прилепљено је једно сребрно око. На икони су неколике огрлице од златног новца, такође вотивни дар. У горњим угловима иконе су два лепа женска лика с крунама на глави (ликови су високи по 6 цм), затим два веома примитивна лика дечака. Под један од тих ликова подвучена је и једна нога: 1932 год. некој жени, Румунки из „прека“, пало дете с балкона и остало неповређено, те она дала ту ногу. Црква св. Петке у Скопљу саграђена је 1923 а освећена 1924 год. То је права вотивна женска црква, коју нарочито посећују цинцарске жене. И у тој су цркви многе иконе оковане, како оне у иконостасу и по зидовима тако и покретне. Али има и слободних вотива. Тако је на икони св. Петке у иконостасу залепљен сребрни лик дечака у кратким панталонама и у морнарској блузи а с крстом у левој руци. Тај лик је приложен 1934 год. На једној иконици св. Петке, која стоји испод царске иконе Богородичине, причвршћен је нарочит поклон: велика трокрака машна од сребра и у њу уденут крст на ком је распети Христос у рељефу. На великој зидној икони св. Петке у женској цркви уденут је под десну светицину руку грубо рађен вотивни лик дечака у блузици и с кратким панталонама а с рукама уздигнутим као на молитву. На једној покретној икони св. Петке у капели која се налази у парохијском дому уз ту цркву залепљена су два ока.

Сви ти вотивни дарови по скопским црквама, као и оков по иконама, су *подарци*, а *подарок* је и све друго што се доноси и прилаже цркви. Подарке доносе болесни „за здравје“. Највише их доносе жене, и то у првом реду Цинцарке.

Било је тога и по скопским селима: јеромонах Меркурије у манастиру Св. Богородице под Кожљем нашао је 1929 у земљи једну вотивну руку, за коју ни он ни сељани нису знали шта је у ствари.

У Тетову, ко је „фетен“ (заветован) може поред дара у „блакцу“ да носи руку или што друго од сребра и да стави на икону свеца ком се је заветовао. По селима, пак, око Тетова има неких хамајлија или вотива од сребра који треба да се украду из цркве. Новинар и путописац Ст. Краков видео је на иконама у охридским црквама прилепљене дароване руке од сребра.⁹

Особити су вотиви које сам видео у манастиру Св. Јована Бигорског, у ком такође има и много сребрног окова по иконама. Испред олтара у манастирској цркви је један ђивот с моћима. Год. 1931, јула месеца, видео сам на том ђивоту пет малих колевки од сребра, *лелајка* (сл. 3h). Те су лелајке ракије доносиле жене на Ивањдан (24 јуна) и на Усековање (29 августа) да стоје четрдесет дана, па после поклањале цркви, а сада жене којима се не држе деца дођу и само заљуљају једну од тих колевки и дају дар манастиру.

У Вучитрну су подједнако у обичају слободни вотиви и вотивно окивање икона. Нарочито ко је парализован поручује код кујунције да му изради одговарајући лик (ногу, руку и сл.) од сребра. Тај се лик носи у цркву и прикује на икону. Али има и слободних вотива: рука, нога, уста, очи, дете итд., који се носе кад је „дан“ (слава) неке цркве и оставе на икони у тој цркви. Из Вучитрна највише носе у Бањску код Вучитрна, Бабин Мост, нову Самодрезу и др. Те слободне вотиве црква после претапа и прави друге ствари.

У манастир Девич у Дреници носе се као вотивни дарови пробушене паре с одела и менђуша а и прстен, који се у манастиру замењује с другим. Менђуше обично доносе посетиоци из Приштине.

У цркви Соколици код Косовске Митровице има кип Богородице. На Велику Госпојину 1898 године „статуа она беше обучена и разним марамама

⁹ Ст. Краков: Кроз Јужну Србију (Београд 1926) 48.

и накитима украшена. То одело, мараме и наките донеле су богобојажљиве Српкиње, које са највећом побожношћу приступају кипу Свете Богородице, обуку је и наките је¹⁰. Сем делова одела и платна носе на тај кип у Соколици и сребро: једна жена из Приштине уснила је да ће родити дете, ако однесе сребрну колевчицу на тај кип, што је она и учинила. (Било је то 1922 године). (Сл. 4).

Кујунџије у Приштини раде вотиве по поруџбини: кандила, крстове, ореоле (венце), огрлице за иконе, наруквице, али и праве вотиве: очи, ухо, уста, руке, ноге, колевке. Дечији лик нису израђивали: у овом крају замењује га колевка. Узимају те ликове највише српске жене: најпре се заветују и онда праве оно што су заветовале.

Сл. 4. — Кип св. Богородице с вотивним даровима у цркви Соколици (Снимак г. д-ра Ф. Месеснела).

У Дечане доносе вотивне дарове Српкиње и Арбанашкиње (католикиње и муслиманке), али у новије време веома ретко. Нероткиње и болесници најпре дођу да им се чита молитва. Дође ли до исцељења, онда се доноси вотивни сребрни дар: зуби, уста (за дете које за дуго времена није проговорило), колевка (од нероткиња), нога, рука и сл. Ти се дарови чувају у скривници. И у Патријаршију у Пећи, на чијим иконостасима има много сребрног и позлаћеног окова, носе се и слободни вотиви: рука, венац, ноге, очи итд., опет као завет због болести.

У цркви некадашњег манастира Никољца крај Бијелог Поља има много окова по иконама. На царској икони Богородичиној је и једна причвршћена огрлица с великом лепом розетом (сл.5). И Богородичине и Христове руке су покривене сребром. Сем тога, у оквир од иконе заденуте су четири слободне сребрне руке разне величине. На једној је и ланчић с привесцима. У ковчегу с моћима су такође две вотивне руке. Иначе и у Никољац доносе ореоле, очи, руке, ноге и др. као прилог „за здравље“. Вотивне руке, очи, крстове и друге ликове од сребра поручују жене од кујунџија и прилажу их црквама, стављајући их на иконе светаца којима су се заветовале. Исто тако и мале крстиће на ланчићима, које стављају на иконе, лепећи их воском свецу око врата. Нема уопште металних вотива нероткиња (ни детета ни колевке). По казивању бјелопољских кујунџија, у Пљевљима је прилагање вотива много развијеније.

У Васојевићима је обичај да се после исцељења приложи цркви крст од сребра или каква друга утвар.

Иако немају облик већ описаних вотива, вотиви печалбара из Средске спадају ипак у ову групу. Раније, док су људи из тог краја ишли у печалбу, печалбар на недељу дана пред полазак узме један сребрн новац и однесе га у цркву. Динар или што буде престоји у цркви у олтару седам дана. Пред полазак узме га и стави у новчаник и носи собом стално ради среће. А кад се врати из „гурбета“, онда тај новац предаје цркви. Уз то даје, без

¹⁰ Т. П. Сџанковић: Путне белешке по Старој Србији 169.

обзира на величину зараде, прилоге у уљу и свећама. Давање сребрног новца као вотивног дара овде није замена вотива другог облика него баш прави вотив: сељак полази у туђину да би зарадио новаца, и стога се вотивна жртва и састоји од новца, који се унапред намени цркви. Ту је иста онаква симболика као и у давању сребрних руку и сличних предмета: печалбар даје ту пару као симбол новчане зараде коју жели да стекне уз помоћ светитеља.

У том обичају сретачких печалбара је објашњење и једном некада веома раширеном обичају који су особито вршили трговци: пред полазак на пут и по повратку давали су црквама прилоге у новцу за сретне трговине и пута. Мени је тај обичај познат из северне Босне. Обичај је засведочен и у много раније време: у протоколу српске црквене општине у Коморану од 1659—1777 године, у белешкама из 1660—1662 и 1667—1668 године, бележе епитропи како су трговци, одлазећи на пут и враћајући се, давали новчане прилоге. Прилози на поласку звали су се *походња*. Тако нпр. једна белешка гласи: „1661. Месеца Марта 1 дань утидошѣ тргофци доле, тѣ ми дадошѣ походню 1 фор. 82 нов“. ¹¹

Сва моја распитивања у другим крајевима да ли има и слободних металних вотива као у Повардарју и у Косовско-метохијској области остала су без позитивних резултата. Нема их ни у околини Сарајева и Високог, на Гласинцу, у Бирчу ни у Вишеградском Старом Влаху, као ни у Јадру и Рађевини у Србији. Сребрних вотива је ипак било и изван области у којима их има и данас: проф. Р. Грујић нашао је у манастиру Ораховици у Славонији сребрне вотивне предмете, рађене 1864 године, прилог властееоске породице Михаљевића. У тој групи су: један женски лик, затим по један одрастао мушки и женски лик и један дечји који клече на јастуцима и моле се Богу, једна нога и једно срце (сл. 6). Карактеристично је да сви ти предмети имају озго по کاریку, кроз коју се може провући узица. Можда су и они ношени на телу или су можда били намењени вешању на кип или икону. Клећећи положај и склопљене руке на молитву одају католичке утицаје, те би и ти метални вотиви, према томе, били из истог извора као и воштани у истој области. Јер, као што сам већ изнео, данас су и код православних Срба у Хрватској и у Славонији у обичају само вотиви од воска, исти као и код католика и несумњиво примљени од њих. ¹²

Говорећи о металним вотивним даровима на Косову и у Метохији те у Полимљу, а делимично и у Повардарју, ја нисам уогао одвојити једну посебну врсту вотива: даривање накита, у првом реду сребрног. Тај обичај је распрострањен и даље. Ст. Митров Љубиша помиње у једној приповеци

Сл. 5. — „Царска“ икона Богородичина у Ни-кољцу, с вотивима и вотивним оковом.

¹¹ Гласник Српског ученог друштва 67, 244—246.

¹² Мил. С. Филиповић: пом. рад.

(„Причања Вука Дојчевића“) бурме, прстење и драго камење на икони свете Богородице.¹³ На икони св. Богородице у манастиру Завали (Херцеговина) стоји обешен један ђердан с новцем и прстењем, што је све поклонила нека жена. А такве поклоне чине нероткиње и болеснице. То је у исто време обичај и код католика у јадранском приморју, а и код њих и код католика у Средњој Босни у обичају су и прави вотиви, слични онима из Јужне Србији.¹⁴

Сл. 6. — Вотивни сребрни предмети у манастиру Ораховици, у Славонији.
(Снимак г. д-ра Рад. М. Грујића).

Вотивно окивање икона је много распрострањенији обичај, а настало је из обичаја даривања слободних вотива. Та два начина ни данас нису строго одвојена, и у претходним излагањима ја сам већ поменуо неколике примере који се могу сматрати као прелазни облици. То су примери из Велеса, Скопља, Бијелог Поља и др. са слободним вотивима који су прилепљени на иконе на произвољном месту те ни по свом положају на икони ни по величини не одговарају односном делу претстављеног светитељева тела. Појединци који су у могућности окују из завета неки део иконе, најчешће ореол, затим руке и ноге. И слободни вотиви буду, бар привремено, на икони, нпр. у Велесу. Лепе их на иконе да би их онда носили уза се, а тек потом их поклањају цркви.

Као што сам већ поменуо, у скопским црквама св. Богородице, св. Спаса, св. Димитрија и св. Петке много је вотивног окова: сребром су покривене руке, ноге, ореоли, митре, крстови, штаке на иконама појединих светаца, али и кола на којима се вози св. Илија па и други сликани предмети. Многи комади тог окова по скопским црквама су веома масивни и на њима често изведени разни рељефни украси, а неки су и позлаћени. Обичаји у Скопљу у вези с тим окивањем икона показују да су и сребрни окови на иконама само један посебан облик металних вотива. По подацима које је скупила моја ученица г-ца Ана Сидић, у Скопљу многи људи, кад се разболе или их задеси каква несрећа, заветују се неком свецу да ће му на икони посребрити или позлатити (а то је веома ретко) руку, ногу или који други део, ако помогне. Најчешћи је случај да свецу посребре руку, јер кажу да их светац благосиља руком и да их њом штити од несреће. Има и тога да се заветују да ће посребрити свецу онај део тела који је болестан код њих самих. Кад се неко тако заветује, пође у цркву заједно с кујунџијом, који узме нацрт места с иконе које болесник жели да покрије сребром. Ако је

¹³ *Сл. М. Љубиша*: Целокупна дела (Библиотека „Српски писци“) II 83.

¹⁴ Опширније о томе *R. Kriss*: пом. рад. 102—103.

болесник на ногама, онда иде сам с кујунцијом у цркву када хоће да укују поклон. Обично иду пред вече. Пре него што ће кујунција укувати поклон, свештеник чита молутву над болесником и над поклоном. Болесник је донео још воде и боцу уља. Ако је донео уља, сипа од њега сам у свако кандило, а затим га свештеник помаже уљем из кандила испред оне иконе на коју је стављено донето сребро. Вода коју је болесник донео остане да преноћи испод иконе једну, три или више ноћи. Та вода се сматра онда светом и болесник се њом трипут умије и трипут је пије. Ако болесник не може лично да однесе вотивни дар, онда то учини неки од његових укућана. У том случају свештеник га не помазује уљем, а иначе доносилац поступа у свему као што би поступао сâм болесник.

Окивање икона у православним црквама и прикивање накита на њих одговара вешању вотива о кипове у католичким црквама, јер догме православне цркве не допуштају употребу кипова у црквама, на које би се лако могли вешати вотивни дарови. Стога је у православној цркви и приношење вотивних дарова прилагођено том стању, те се они приносе полагањем на икону, лепљењем или закивањем за њу, а из тога се је лако развио обичај да се поједини делови светитељских ликова (особито ореоли, руке, ноге) покривају сребрним или позлаћеним плочицама. Окивају се иконе рађене на дасци или на платну које је превучено преко даске. То је сасвим природно. Међутим, има примера да се окивају и слике рађене на зиду *al fresco* или обично. Тако је г. д-р Франц Месеснел, унив. доцент, видео вотивну сребрну руку на слици св. архиђакона Стефана на зиду у апсиди цркве св. Софије у Охриду. У Скопљу сам то видео на два места. На спољашњем зиду цркве св. Спаса насликан је посном бојом по кречу лик св. Богородице, чије су обе руке покривене сребром. Насупрот уласку у цркву св. Петке (са западне стране) има у земљи једна полукружна а висока ниша и у њој су слике неких регионалних светитеља. На св. Науму Охридском је велик ореол од неке жуте легуре, укован у малтер.

И окивање икона највише је заступљено по градским црквама, чији су посетиоци имућнији, те по манастирима, а ређе га има по селима. Само што је вотивно окивање икона распрострањено по много већој територији него што је случај са слободним вотивима: сем у крајевима где има и слободних вотива, вотивног окивања икона има и у Босни и у Срему, а вероватно и другде. У неким крајевима смисао окивања икона већ се је изгубио или испитивачи нису успели да га сазнају. Тако Јер. Павловић пише за Малешево да су људи „добровољно из побожности“ посребривали или позлаћивали (тобоже у средњем веку) иконе на иконостасима, и то руке, крстове, пафте и ореоле око глава појединих светаца, кључеве св. Петра итд.¹⁵ На другом месту вели да у селу Будинарцима за тај посао прилажу старе гривне и пафте.¹⁶

У православној цркви св. Арханђела у Сарајеву много је окованих икона. „Окивање и покивање икона у Сарајеву је била управо зараза, раширена почетком прошлог вијека“.¹⁷ О том окивању икона у Сарајеву говори много више Л. Мирковић, али му он не види и не наводи прави смисао: „Да би икону што више украсили, да би принели на дар и жртву Богородици и Господу Исусу Христу свој труд и своју уметност, ковали су кујунције од сребра круне, руке, ноге, нимбове, одело и друго, и прикивали ексерима на саме иконе Богородичине са малим Спаситељем, мислећи да ће тако још више украсити иконе. Докле иде ово улепшавање икона од стране кујунција видимо из ових примера. На једној икони виде се само ликови Спаситеља и Богородице, а све остало је оков, па и све одело Богородице и Спа-

¹⁵ Јер. Павловић: Малешево и Малешевци 97.

¹⁶ Нав. дело 397.

¹⁷ Ђ. Мазалић: Портре сарајевског митрополита Пајсија из 1805 године и његов сликар. Гласник Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини XLIV (1932) 2, 96,

ситеља. На другој икони кујунџија је саковао сребрну дојку и приковао је на икону пресвете Богородице Млекопитателнице, а клисаре показујући данас ову икону показују на икони како Спаситељ-дете држи комад хлеба, не знајући значај иконе...“¹⁸ Судићи по наведеним речима обојице писаца, у Сарајеву је напуштен обичај вотивног окивања икона. Могућно је да су и саме кујунџије ради себе окивале иконе, али је несумњиво да су они радили и по наруџбинама других лица. То се особито лепо види из оног примера са дојком на икони Богородичиној. Као што се види из примера и целокупног излагања у првом делу овога чланка, тај део „окова“ могла је приложити само нека жена, којој се нису држала деца или која није имала довољно млека. Најзад, то није оков, него прикован вотив.

У Велесу има чак и заветног окивања кућних икона. Ко жели да окује своју домаћу икону, треба да спремљени оков однесе у цркву и да му тај оков престоји у цркви на трпези четрдесет дана.

Материјал за овај чланак сабран је на сразмерној пространој територији, на којој живе православни Срби (сами или у заједници с православним Аромунима и разноверним Арбанасима). На основи свега изложенога могу се поставити неколики закључци.

1. Нетачно је мишљење да вотивних дарова нема код православних Срба. Напротив, код њих су у обичају разне врсте вотивних дарова, па и метални вотиви, и то поглавито сребрни. Ти вотиви се јављају у два облика: у облику слободних вотива, које су првобитно поклањали појединци, и у облику вотивног окивања икона.

2. Вотивно окивање икона развило се је из обичаја прилагања слободних вотива, који се је на тај начин прилагодио стању у православној цркви, која не допушта употребу кипова.

3. Обе врсте металних вотива највише су у обичају у Јужној Србији, у којој су и утицаји византиског хришћанства били најјачи. У Јужној Србији, опет, највише су у обичају у њеним јужнијим деловима, у Македонији, који су ближе Грчкој.

4. Метални вотиви се јављају као један од елемената градске културе: има их поглавито по градским црквама. Уколико их има по манастирима изван градова, опет су пореклом од имућних посетилаца из градова. По селима су метални вотиви ретки, па и ту њихову појаву и употребу треба приписати утицајима градског начина живота и обичаја.

5. Према томе, ова врста вотива је импорт из византијске културне области. До истог резултата је дошао и Ст. Костов, који је имао прилике да посматра такве вотиве и код самих Грка.¹⁹ Нама тај обичај није дошао мисионарским путем него путем трајних културних и трговачких веза између наших и грчких градова. Из исте области води порекло делимично и обичај вотивних дарова код православних Срба у јадранском приморју, који се је ту развијао и под утицајем истих обичаја код наших католика, који су их опет попримили из Италије. Таквих утицаја било је и дубље у унутрашњости. Примери су Богородичин кип у Соколици, на који се стављају вотиви као и у приморју, и вотивни лик „свети Иван Крститељ“ који израђују католици, а употребљавају и католици и православни. (Слично је и са воштаним вотивима у Славонији, јер се и за католике и за православне израђују потпуно исти).

Код Грка је обичај даривања вотивних предмета много развијенији,²⁰ и к нама је прешао доста ослабљен. Важан посредник у ширењу тог обичаја међу Србе били су Аромунци (Цинцари), који су у нашу средину долазили као носиоци грчке културе. Трговачким путевима и услед миграција обичај

¹⁸ Л. Мирковић: Старине сарајевске старе цркве и њеног музеја. Календар „Просвета“ за 1932 годину, стр. 56.

¹⁹ Ст. Л. Костовъ: Вотиви. Известия на Нар. етн. м. въ София II 16—18.

²⁰ На озн. месту.

се је ширио и по крајевима знатно удаљеним од етничке границе с Грцима (Бијело Поље, Сарајево).

6. Код Срба нема колективних односно еснафских симболичких вотива као што их има код Бугара,²¹ али има вотивног поклањања икона, утвари, одежа и сл. за здравље чланова и за просперитет еснафа. Иначе су сребрни лични вотиви код Срба и Бугара углавном исти.

7. Код наших вотива не долази до изражаја само идеја жртвовања ради постизања милости него и идеја контактне магије: посредством вотивног предмета болесник се ставља у непосредан додир са светачким ликом, и то с одговарајућим делом тела, које је свето и стога додир с њим доноси исцељење.

Мил. С. Филиповић

RÉSUMÉ

Dr. Mil. S. Filipović: Metallene Votive bei den orthodoxen Serben.

Die Darbringung von Votivgaben in Naturalien ist auch bei den orthodoxen Serben wie bei vielen anderen Völkern und Konfessionen allgemein gebräuchlich. Neben solchen Votiven besteht aber bei den orthodoxen Serben auch die Sitte von Votivdarbringungen in Metall, worüber bisher in der volkskundlichen Litteratur wenig bekannt war. Der Verfasser hat ein sehr umfangreiches Material über diese Sitte bei den Serben gesammelt und festgestellt, dass der Gebrauch eben sehr verbreitet ist. Metallene Votivgaben bei den orthodoxen Serben teilen sich in zwei Gruppen: *freie (selbstständige) Votive* und *votivartige Silberbeschläge* zu heiligen Bildern. Freie Votive bringen Einzelne dar und lassen sie in der Kirche gewöhnlich vor den heiligen Bildern stehen. Mit geringen Ausnahmen sind solche Votive aus Silber und stellen diejenigen Körperteile dar, deren Heilung gewünscht wird; die kinderlosen Frauen aber weihen Kinderfiguren oder kleine Wiegen aus Silber. Die sich auf solche Votive beziehenden Gebräuche sind von Ort zu Ort ziemlich verschieden. Die Sitte von freien Votivgaben besteht heutzutage hauptsächlich noch nur im Vardar—Gebiet und im Raume von Kosovo—Metohija, hat aber früher auch anderswo, z. B. in Slavonien, bestanden. Das votive Beschlagen von heiligen Bildern als Weihgabe wurde in der orthodoxen Kirche durch den Umstand veranlasst und entwickelt, dass in dieser Kirche keine freien Statuen erlaubt sind, sodass diese letztere Sitte eine noch weitere Ausdehnung gewann als jene der freien Weihgaben. Es werden gewöhnlich von dem Darbringer einige Teile des heiligen Bildes mit Silber beschlagen, wie z. B. die Hand oder der ganze Arm, die Füße, das Oreol, das Kreuz in der Hand des Heiligen usw. Das Gesicht selbst wird niemals beschlagen.

Der Verfasser ist der Meinung, dass beide beschriebenen Arten von Votivgaben zu den Elementen der städtischen Kultur gehören und zu den Serben aus dem byzantinischen Kulturraum gekommen sind, was auch bei den Bulgaren der Fall war, wo sogar auch kollektive Weihgaben anzutreffen sind. Ein wichtiger Vermittler in der Verbreitung dieser Sitte unter den Serben waren die Aromunen.

²¹ Нав дело 15—16.